

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ TOLERANTLIĞIN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİN İNKİŞAF ETDİLMƏSİNİN TƏDRİS MODELLƏRİ

M.V. Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: madinammova7@gmail.com

Xülasə. Ədəbiyyat dərslərində tolerantlığın və mədəniyyətlərarası bacarıqların inkişaf etdirilməsi müasir təhsil prosesinin əsas məqsədlərindən biridir. Bu yanaşma şagirdlərə yalnız milli ədəbiyyatı deyil, eyni zamanda müxtəlif xalqlara məxsus ədəbi nümunələri öyrənməklə dünyagörüşlərini genişləndirməyə imkan yaradır. Ədəbiyyat dərslərində təqdim olunan müxtəlif mədəniyyətlərə aid mətnlər şagirdlərin empatiya bacarıqlarını gücləndirir və fərqli dinlərə, etnik və sosial qruplara hörmətli münasibətin formalaşmasına xidmət edir. Tədris modelləri arasında layihə əsaslı təlim, interaktiv müzakirələr, qrup işi, müqayisəli ədəbiyyat təhlili və rol oyunları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ədəbiyyat dərslərində tolerantlığın təşviqi həm məktəb daxilində sağlam sosial münasibətlərin formalaşmasına, həm də gələcəkdə vətəndaş cəmiyyətində harmonik iştirak üçün zəmin yaradır. Beləliklə, tolerantlığın və mədəniyyətlərarası bacarıqların inkişafına yönəlmiş tədris modelləri göstərir ki, ədəbiyyat yalnız dil və bədii bilik mənbəyi deyil, mədəniyyətlərarası ünsiyyət və qarşılıqlı hörmət məktəbidir.

Açar sözlər: Tolerantlıq, ədəbiyyat, mədəniyyətlərarası, ünsiyyət, dialoq.

Giriş

XXI əsrdə qloballaşma prosesi, iqtisadi, siyasi və mədəni inteqrasiya tendensiyalarının sürətlənməsi nəticəsində ölkələr və xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin intensivləşməsi ilə xarakterizə olunur. Bu proses yeni çağırışlar yaradaraq təhsil sisteminin də məzmun və metodologiyasında köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Müasir çağırışlar arasında tədris prosesində tolerantlıq və mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı gənc nəslin qlobal dünyaya adaptasiyasında mühüm rol oynayır.

“Qlobal mədəniyyət” termini bəzən yalnız yerli “mədəniyyətlərin çoxluğu” kimi başa düşülür. Yəni multikulturalizm anlayışı ilə səhv salınır. Klassik və ya dəbdə olan hər hansı mədəni nümunəni qlobal mədəniyyət faktı kimi qəbul edənlər də çoxdur. Daha doğrusu, mədəni nümunə əksəriyyət tərəfindən qəbul edilirsə, qlobal mədəniyyət faktı kimi səciyyələndirilir. Əslində isə minilliklərdən bəri eyni prinsiplərə söykənib inkişaf edən vahid dünya mədəniyyəti var. Sadəcə dövlətlərin yürütdüyü siyasət və milli maraqlar bu qlobal mədəni mirası parçalamağa sövq edir. [1, s.210]

Hazırda ümumdünya mədəni mirası, yəni bir-birinə bağlı və universal dəyərlərə söykənən mədəni nümunələrin insanlığın ümumi irsi olduğu ideyası geniş təbliğ olunmaqdadır. Son səksən il ərzində beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi rəhbər sənədlər də bu istiqamətdə prioritetləri aydın şəkildə müəyyənləşdirib. Məsələn, 1948-ci ildə BMT tərəfindən qəbul edilən “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi” və 1995-ci ildə UNESCO-nun elan etdiyi “Tolerantlıq Prinsipləri Bəyannaməsi” təhsilin yalnız bilikvermə funksiyası ilə kifayətlənməməsini, eyni zamanda dözümlülük, qarşılıqlı hörmət və mədəniyyətlərarası ünsiyyət kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına xidmət etməsini zəruri hesab edir.

Avropa Şurasının 2008-ci ildə qəbul etdiyi “Mədəniyyətlərəarası Dialoq üzrə Ağ Kitab” sənədi isə təhsilin əsas məqsədlərindən birini şagirdlərin fərqli mədəniyyətlərlə qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişafını prioritet kimi müəyyən edir. Bu baxımdan, təhsil müəssisələrində tətbiq olunan metodologiyalar yalnız lokal deyil, həm də qlobal humanist prinsiplərlə uyğunlaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat dərsləri tolerantlıq və mədəniyyətlərəarası bacarıqların inkişafı baxımından unikal imkanlara malikdir. Klassik ədəbiyyat nümunələri, məsələn: Nizami Gəncəvinin (XII əsr) “Xəmsə”sindəki humanizm və ədalət ideyaları, Fyodor Dostoyevskinin (XIX əsr) roman və povestlərindəki insanın daxili azadlığı və əxlaqi məsuliyyətinə dair düşüncələri, Uilyam Şekspirin (XVI–XVII əsrlər) pyeslərindəki insan təbiətini əks etdirən universal motivlər yalnız bədii-estetik dəyər daşımır, həm də müxtəlif mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır. Bu əsərlərin öyrənilməsi şagirdlərdə həm milli ədəbiyyata hörmət, həm də qlobal bəşəri dəyərlərə açıq münasibət formalaşdırır.

Azərbaycan təhsil sistemində də bu istiqamətdə mühüm addımlar atılmışdır. 2009-cu ildə qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” və 2013-cü ildən tətbiq olunan yeni kurikulum islahatları şagirdlərin tənqidi düşüncə, empatiya qurmaq və mədəniyyətlərəarası ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına xüsusi önəm verir. Ədəbiyyat fənninin məzmununa müxtəlif xalqların folklor nümunələrinin, klassik və müasir dünya ədəbiyyatı əsərlərinin daxil edilməsi, tədrisdə tolerantlıq və dözümlülük mövzularının vurğulanmasına geniş imkanlar açır.

Ədəbiyyatın tolerantlıq və mədəniyyətlərəarası dəyərlərin formalaşmasında rolu

Ədəbiyyatın pedaqoji funksiyası yalnız şagirdlərin estetik zövqünü inkişaf etdirmək və onların bədii təfəkkürünü formalaşdırmaqla məhdudlaşmır. O həm də sosial problemlərin dərk olunmasına, müxtəlif xalqlar arasında mədəni körpülərin qurulmasına və gənclərin dünyagörüşünün zənginləşməsinə xidmət edir. Ədəbiyyat dərslərində təqdim edilən nümunələr şagirdlərə müxtəlif dövrlərdə insanları narahat edən ortaq problemləri anlamaq imkanı yaradır. Bu isə onlarda tolerantlıq və mədəniyyətlərəarası empatiyanı gücləndirir. [3, s.82]

Cəlil Məmmədquluzadənin 1909-cu ildə qələmə alınan “Ölülər” əsəri sosial gerilik, cəhalət və ictimai ədalətsizlik mövzularına toxunaraq Azərbaycan cəmiyyətindəki problemləri kəskin şəkildə ortaya qoyur. Oxşar motivlərə həmin dövrdə rus ədəbiyyatında da rast gəlinir. Anton Çexovun “6 №-li palata” hekayəsi də insan həyatındakı sosial bərabərsizlikləri, maarifçilik ideyalarının zəruriliyini qabardır. Bu əsərlərin müqayisəli təhlili fərqli coğrafiyalarda yaşayan xalqların oxşar sosial dilemlərlə üzləşmiş olduğunu, bu problemləri bədii ədəbiyyat vasitəsilə cəmiyyətə çatdırmağa çalışdığını göstərir.

Eyni yanaşmanı Qərb ədəbiyyatında da müşahidə etmək mümkündür. Çarlz Dikkensin XIX əsrdə yazdığı “Oliver Tvistin macaraları” əsəri İngiltərədə sosial ədalətsizlik, yoxsulluq və uşaq hüquqlarının pozulması məsələlərinə toxunur. Bu əsərlər C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığı ilə müqayisədə tədris olunduqda şagirdlər başa düşürlər ki, ədəbiyyatın əsas missiyalarından biri ictimai problemlərə güzgü tutmaq və insanları düşünməyə sövq etməkdir.

Başqa bir maraqlı paralel isə Nizami Gəncəvinin XII əsrdə qələmə aldığı “Xəmsə”sindəki humanist ideyalarla Dante Aliqyerinin XIII-XIV əsrlərdə yaratdığı “İlahi komediya” əsəri arasında aparıla bilər. Hər iki müəllif fərqli mədəni mühitə aid olsalar da, insanın mənəvi təmizliyi, ədalət və kamillik arzusu kimi ideyaları ön plana çəkmişlər. Bu cür müqayisələr şagirdlərə göstərir ki, bəşəriyyətin mənəvi dəyərləri zaman və məkan fərqlərinə baxmayaraq, oxşardır. Əlavə olaraq, U.Şekspirin “Otello” əsərindəki irqi və mədəni fərqliliklərdən doğan

konfliktlər ilə C.Məmmədquluzadənin əsərlərindəki sosial ziddiyyətlər müqayisə edildikdə, şagirdlər mədəni müxtəlifliyin həm gərginlik, həm də inkişaf üçün imkan yaratdığını görürlər. Bu da onları stereotiplərdən uzaq düşünməyə, müxtəlif baxışlara açıq olmağa təşviq edir.

Belə müqayisəli təhlillər şagirdlərdə həm milli kimlik duyğusunu gücləndirir, həm də onların qlobal dəyərlərə açıq yanaşmasını formalaşdırır. Ədəbiyyat dərslərində Azərbaycan və dünya klassiklərinin yanaşı öyrədilməsi sayəsində şagirdlər yalnız milli ədəbiyyatı deyil, həm də ümumbəşəri ideyaları mənimsəyir. Bu təhsilin əsas məqsədlərindən biri olan mədəniyyətlərarası dialoq və qlobal vətəndaşlıq şüurunun inkişafına mühüm töhfə verir.

Müasir pedaqoji yanaşmalar arasında integrativ tədris modeli xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu modelin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagirdlər yalnız milli ədəbiyyat nümunələri ilə deyil, həm də dünya ədəbiyyatının klassik əsərləri ilə müqayisəli şəkildə tanış olur. Bunun nəticəsində onlar fərqli mədəniyyətlərdə formalaşmış bədii ideyaların oxşar və fərqli cəhətlərini müşahidə etməklə yanaşı, ortaq bəşəri dəyərlərin mövcudluğunu da dərk edirlər.

Ədəbiyyatın integrativ tədrisə cəlb olunması, yəni milli və dünya ədəbiyyatının qarşılıqlı müqayisəli şəkildə öyrədilməsi, XX əsrin ikinci yarısından etibarən dünya pedaqoji fikirində mühüm tendensiyalardan birinə çevrilmişdir. Bu yanaşma ilk növbədə qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi, müxtəlif xalqlar arasında mədəni əlaqələrin genişlənməsi və təhsilin yalnız lokal deyil, həm də beynəlxalq miqyasda insan yetişdirmək missiyasının aktuallaşması ilə bağlıdır.

Məhz bu dövrdə beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlər təhsilin yeni istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. 1972-ci ildə UNESCO tərəfindən təqdim edilən məşhur “Təhsil: gizli sərvət” (Faure Hesabatı) vurğulayırdı ki, təhsil yalnız bilik və bacarıqların ötürülməsi ilə məhdudlaşmamalı, həm də insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasına, onun mənəvi dəyərlərinin inkişafına xidmət etməlidir. Hesabatda mədəniyyətlərarası öyrənmənin əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilir və təhsilin insanları universal humanist dəyərlərə hazırlaması zəruriliyi irəli sürülürdü.

Bir neçə onillik sonra 1996-cı ildə hazırlanmış “Təhsil: gizli xəzinəni açmaq” adlı ilə tanınan Delors Hesabatında artıq XXI əsrin təhsil konsepsiyasını müəyyənləşdirəcək “dörd sütun” modeli irəli sürülürdü. Bunlar bilik əldə etməyi, fəaliyyət göstərməyi, birgə yaşamağı öyrənmək və şəxsiyyət olmağı bacarmaq idi. Burada xüsusilə “birgə yaşamağı öyrənmək” prinsipi bütün xalqların və mədəniyyətlərin dəyərlərinə hörmətlə yanaşmağı, müxtəlifliyin inkişaf mənbəyi kimi qəbul edilməsini və tolerantlığın təhsil sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsini nəzərdə tuturdu.

Bu beynəlxalq yanaşmalar pedaqoji nəzəriyyədə göstərdi ki, ədəbiyyat dərslərinin yalnız milli əsərlər üzərində qurulması kifayət deyil. Əksinə, milli klassiklərin dünya ədəbiyyatı nümunələri ilə integrativ şəkildə öyrədilməsi daha geniş dünyagörüşlü, empatiya hissi güclü, müxtəlif mədəniyyətlərə açıq gənclərin formalaşmasına şərait yaradır. Beləliklə, pedaqoji prosesdə milli və qlobal komponentlərin integrasiyası tədrisin keyfiyyətini yüksəldən və onun humanist istiqamətini gücləndirən mühüm metodoloji əsas kimi qəbul olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatından seçilən klassik nümunələrin dünya ədəbiyyatının möhtəşəm əsərləri ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi pedaqoji baxımdan son dərəcə əhəmiyyətlidir. Belə yanaşma bir tərəfdən, milli ədəbiyyatın zənginliyini və bəşəri dəyərlərə verdiyi töhfəni önə çıxarır, digər tərəfdən isə şagirdlərdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət və tolerantlıq kimi müasir dünyada zəruri bacarıqların formalaşmasına kömək edir. Ədəbiyyatın bu integrativ tədris üsulu şagirdlərin həm öz milli kimliyinə daha dərinlən bağlanmasına, həm də fərqli mədəniyyətlərə

açıq və dözümlü yanaşma nümayiş etdirməsinə şərait yaradır. Məsələn, XII əsr Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində humanizm, ədalət, bəşəri məhəbbət, insanın mənəvi kamilliyi kimi ideyalar əsas mövzular kimi təqdim olunur. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə insanın mənəvi saflığa, ədalətli cəmiyyət quruluşuna can atması, yaxud “Xosrov və Şirin”də sevgi və sədaqət ideyalarının ucaldılması universal bəşəri dəyərlərin ifadəsidir.

Eyni zamanda, XVI-XVII əsrlərdə Uilyam Şekspirin əsərləri də insanın daxili dünyası və mənəvi məsuliyyət məsələlərini ön plana çıxarır. “Hamlet”də vicdan və ədalət uğrunda mübarizə, “Otello”da qısqanclığın və etimadsızlığın fəsadları, “Kral Lir”də isə ailə münasibətlərində etibar və sevginin itirilməsinin faciəvi nəticələri bədii müstəvidə ifadə edilir. Bu əsərlərdə də insanın mənəvi dəyərləri, vicdan, ədalət və məsuliyyət anlayışları ön plana çəkilir.

Hər iki müəllifin əsərlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, coğrafi, dini və mədəni mühitlər müxtəlif olsa da, insanlığın əsas ideal və dəyərləri eynidir. Nizami Şərq mühitində humanizmin, mənəvi gözəlliyin və kamilliyin tərəfdarı kimi çıxış edirsə, Şekspir Qərb mədəniyyətində vicdan, ədalət və insan münasibətlərinin mürəkkəbliyini bədii şəkildə ifadə edir. Bu paralel yanaşma şagirdlərə göstərir ki, ədəbiyyat xalqları bir-birindən ayıran deyil, əksinə onları ortaq dəyərlər ətrafında birləşdirən bir körpüdür [2, s.48].

Beləliklə, Azərbaycan və dünya klassiklərinin müqayisəli öyrənilməsi şagirdlərdə yalnız ədəbi-estetik təcrübəni deyil, həm də qlobal vətəndaşlıq şüurunu, empatiya qurmaq qabiliyyətini və tolerantlıq dəyərlərini formalaşdırır. Bu isə müasir təhsil prosesinin əsas hədəflərindən biri olan mədəniyyətlərarası dialoq və ortaq humanist prinsiplərə hörmət anlayışını gücləndirir.

Eyni yanaşmanı digər klassiklərin yaradıcılığına münasibətdə də aydın şəkildə görmək mümkündür. Dante Aliqyerinin XIII-XIV əsrlərdə qələmə aldığı “İlahi komediya” əsəri Qərb ədəbiyyatının ən möhtəşəm nümunələrindən biri hesab olunur. Bu əsərdə insanın günahdan arınaraq mənəvi kamilliyə yüksəlməsi, əxlaq və ədalət prinsiplərinin bədii şəkildə təqdim edilməsi əsas ideya xəttini təşkil edir. Dante oxucunu “Cəhənnəm”, “Əraf” və “Cənnət” səyahətinə apararaq insanın daxili islah yolunu simvolik obrazlarla təsvir edir. Onun təsvir etdiyi mənəvi yolçuluq, insanın mənəvi təmizlənməsi və ali ədalətə çatma arzusu bütün bəşəriyyət üçün ümumi olan dəyərləri özündə cəmləşdirir.

Eyni ideyaları Şərq mədəni mühitində yetişən, XII əsr Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin əsərlərində də müşahidə etmək mümkündür. Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində insanın kamilliyə doğru yolçuluğu, mənəvi saflıq, ədalət və humanizm prinsipləri ön plana çıxarılır. Əgər Dante oxucunu səmavi və metafizik bir yolçuluğa aparırsa, Nizami bu ideyaları həm dini-fəlsəfi, həm də ictimai-əxlaqi kontekstdə təqdim edərək insanı ideal şəxsiyyət kimi yetişdirməyi hədəfləyir. Nizaminin qəhrəmanı Xosrov Şirinə duyduğu eşqin təsiri ilə saflaşır. Hər iki müəllifin yanaşması göstərir ki, fərqli coğrafi və mədəni mühitlərdə yaşamalarına baxmayaraq, insanın mənəvi kamilliyi və ədalətə çatmaq arzusu bəşəriyyətin ortaq ideallarından olmuşdur.

Oxşar paralelləri XIX əsr realist ədəbiyyatında da müşahidə edirik. Lev Tolstoyun “Dirilmə” əsəri insanın əxlaqi islahı, vicdanın oyanışı və cəmiyyətin mənəvi saflaşması mövzularını gündəmə gətirir. Əsərdə şahzadə Nexlyudovun mənəvi dönüşü vasitəsilə göstərilir ki, insan yalnız şəxsi həyatında deyil, həm də sosial münasibətlərdə əxlaqi məsuliyyət daşıyır. L.Tolstoyun əsas ideyası cəmiyyətin mənəvi saflaşmasının təhsillə, mənəvi dəyərlərlə və insana yönəlmiş islahatlarla mümkün olmasını göstərməkdir.

Bu ideyalar Azərbaycan maarifçilik ədəbiyyatının banilərindən biri olan Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Onun komediyalarında cəmiyyətin cahillikdən azad olunması, təhsilin, elm və maarifin önə çəkilməsi, ictimai münasibətlərdə yenilənmə tələbi mərkəzi mövqə tutur. Məsələn, “Molla İbrahimxəlil Kimyagər” və “Sərgüzəşti-vəziri-xani-Lənkəran” əsərlərində M.F.Axundzadə xurafat və geriliyə qarşı çıxaraq maarifçilik ideyalarını təbliğ edir.

L.Tolstoyun “Dirilmə” əsərindəki əxlaqi islahat arzusu ilə M.F.Axundzadənin maarifçilik ruhu arasında aydın paralellər mövcuddur. Hər iki müəllif fərqli coğrafiyalarda, fərqli ictimai-siyasi şəraitdə yaşasalar da, onların əsərləri insanın mənəvi yüksəlişi, cəmiyyətin islahı və sosial tərəqqi kimi ortaq idealları bədii müstəviyə gətirir. Bu müqayisələr bir daha göstərir ki, ədəbiyyat xalqları və mədəniyyətləri bir-birinə yaxınlaşdıran, bəşəriyyətin ortaq dəyərlərini ifadə edən güclü vasitədir.

Maraqlıdır ki, M.F.Axundovun “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” komediyasında elə əsərin adında da görüldüyü kimi, ilk dəfə iki mədəniyyətin Qərb və Şərq həyata baxış bucaqlarının qarşıdurması deyil, müqayisəsi verilir. Mirzə Fətəli bir çox müasirlərini qabaqlayaraq iki baxış bucağının ünsiyyətinin və bir-birinə inteqrasiyasının mümkünlüyü məsələsini gündəmə gətirir.

İnteqrativ modelin pedaqoji əhəmiyyəti ondadır ki, o, şagirdlərin düşüncə tərzini genişləndirir, onları yalnız milli dəyərlərə deyil, həm də qlobal humanist prinsiplərə açıq olmağa sövq edir. Bu yanaşma həm də Azərbaycan Respublikasında 2009-cu ildə qəbul olunmuş Təhsil Strategiyası və 2013-cü ildən tətbiq olunan kurikulum islahatlarının əsas prinsiplərinə uyğundur. Burada əsas hədəf şagirdlərdə analitik təhlil, müqayisəli öyrənmə və mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır.

Ədəbiyyat dərslərində tolerantlığın inkişafına yönəlmiş müasir tədris modelləri

XX əsrin sonlarından etibarən pedaqoji nəzəriyyədə ənənəvi müəllim-mərkəzli təlimdən şagird-mərkəzli və interaktiv tədris modellərinə keçid baş vermişdir. Bu istiqamətin nəzəri əsaslarını Lev Vıqotskinin (1896-1934) sosial konstruktivizm nəzəriyyəsi, Con Dyuinun (1859-1952) təcrübəyə əsaslanan öyrənmə konsepsiyası və daha sonrakı dövrlərdə Ceyrom Brunerin (1915–2016) koqnitiv yanaşmaları formalaşdırmışdır. Onların irəli sürdükləri ideyalar göstərir ki, bilik yalnız müəllimdən şagirdə ötürülən statik məlumat deyil, əksinə, sosial qarşılıqlı təsir, dialoq və əməkdaşlıq nəticəsində aktiv şəkildə mənimsənilən prosesdir. Bu baxımdan, interaktiv metodların tədrisə tətbiqi müasir pedaqogikanın ən mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

İnteraktiv təlim modellərinin əsas prinsipi şagirdlərin dərs prosesinin passiv izləyicisi deyil, bilavasitə iştirakçısı olmasıdır. 1980-1990-cı illərdə Avropa və ABŞ-da aparılan təhsil islahatları şagirdlərin tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqlarının inkişafı üçün debat, müzakirə, rollu oyun, qrup işi, “case-study” və layihə əsaslı öyrənmə kimi metodların geniş tətbiqinə təkan vermişdir. Bu yanaşma Azərbaycan təhsil sistemində də 2009-cu ildə qəbul edilən Təhsil Strategiyası və 2013-cü ildən həyata keçirilən kurikulum islahatları ilə öz əksini tapmışdır. Yeni kurikulumlarda şagirdin fəal iştirakına, interaktiv üsullar vasitəsilə biliklərin mənimsənilməsinə və mədəniyyətlərarası bacarıqların formalaşdırılmasına xüsusi önəm verilir.

Ədəbiyyat dərslərində interaktiv metodların tətbiqi xüsusi pedaqoji dəyərə malikdir. Məsələn, debat metodundan istifadə etməklə şagirdlər müxtəlif əsərlərdəki ideya və mövzular üzərində diskussiya aparır, müxtəlif baxış bucaqlarını müdafiə edərək empatiya və tolerantlıq

bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Rollu oyunlarda isə şagirdlər klassik əsərlərin qəhrəmanlarının obrazına daxil olaraq hadisələri fərqli mövqelərdən qiymətləndirir, bu da onların həm emosional, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyət qabiliyyətlərini gücləndirir. Qrup müzakirələri və layihə əsaslı öyrənmə isə şagirdlərin birgə əməkdaşlıq vərdişlərini artırır, müxtəlif xalqların folklor və ədəbiyyat nümunələri üzərində apardıqları araşdırmalar onlarda həm milli, həm də ümumbəşəri dəyərlərə maraq oyadır.

XXI əsrin təhsil mühitində texnologiyanın inkişafı interaktiv modellərin imkanlarını daha da genişləndirmişdir. 2000-ci illərdən etibarən elektron kitabxanaların, rəqəmsal resursların, onlayn diskussiya platformalarının və virtual dərs mühitlərinin istifadəsi şagirdlərin dünya ədəbiyyatına çıxışını xeyli asanlaşdırmışdır. Məsələn, beynəlxalq onlayn müzakirələr şagirdlərə müxtəlif ölkələrdən həmyaşıdları ilə birgə ədəbi mövzular ətrafında fikir mübadiləsi aparmaq imkanı verir. Bu isə onların yalnız ədəbi mətni deyil, həm də həmin mətnin mədəni kontekstini dərinlən dərk etməsinə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını gücləndirməsinə xidmət edir.

Beləliklə, interaktiv tədris modelləri müasir ədəbiyyat dərslərinin yalnız bilikvermə prosesindən ibarət olmadığını, əksinə, sosial qarşılıqlı təsir, əməkdaşlıq və mədəniyyətlərarası dialoq üçün geniş imkanlar yaratdığını göstərir. Bu yanaşma şagirdlərdə həm bədii-estetik zövqü, həm də tolerantlıq və qlobal vətəndaşlıq şüurunu inkişaf etdirən mühüm pedaqoji vasitə kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat dərslərində tolerantlıq və mədəniyyətlərarası bacarıqların inkişafı sadəcə mətnin məzmununun öyrənilməsi və təhlili ilə məhdudlaşmır. Müasir pedaqogika göstərir ki, şagirdlərin yalnız müəllimin təqdim etdiyi bilikləri mənimsəməsi kifayət deyil. Onların həmin biliklər üzərində düşünməsi, fərqli kontekstlərdə tətbiq etməsi və şəxsi təcrübələri ilə əlaqələndirməsi vacibdir. Bu yanaşma refleksiya əsaslı öyrənmə və tədqiqat yönümlü tədris modelini zəruri edir.

Refleksiya anlayışı pedaqoji nəzəriyyəyə XX əsrin əvvəllərində Con Dyui (1859–1952) “təcrübəyə əsaslanan öyrənmə” konsepsiyası ilə daxil olmuşdur. Dyuinin fikrincə, öyrənmə prosesi yalnız məlumatların toplanması deyil, həmin biliklərin şagirdin şəxsi təcrübəsi ilə əlaqələndirilərək mənalandırılmasıdır. Daha sonra Donald Şon (1930-1997) refleksiv praktika nəzəriyyəsini inkişaf etdirərək göstərmişdir ki, refleksiya tələbələrə biliklər üzərində tənqidi düşünməyi, öz mövqelərini əsaslandırmağı və fərqli perspektivləri dəyərləndirməyi öyrədir. Tədqiqat yönümlü öyrənmə isə xüsusilə 1960-1970-ci illərdə Jerom Brünər koqnitiv pedaqogika nəzəriyyəsi ilə aktuallaşmışdır. J.Brünərin fikrincə, şagirdlər araşdırma, müşahidə, müqayisə və analiz yolu ilə öyrənməyə cəlb olunmalıdırlar. Bu yanaşma onların yalnız hazır məlumatları qəbul etməsinə deyil, bilikləri özləri kəşf etməsinə imkan yaradır.

Ədəbiyyat dərslərində tədqiqat və refleksiya modelinin tətbiqi həm milli, həm də dünya ədəbiyyatı nümunələrinin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, şagirdlərdən Nizami Gəncəvinin XII əsrdə yazdığı “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərindəki humanizm ideyalarını araşdırmaları və bunu Şekspirin XVI-XVII əsrlərdə qələmə aldığı pyeslərindəki universal dəyərlərlə müqayisə etmələri tələb oluna bilər. Bu tip araşdırmalar şagirdlərdə həm analitik bacarıqları, həm də mədəniyyətlərarası empatiya qurmaq hissini inkişaf etdirir.

Refleksiya mərhələsində isə şagirdlər öyrəndiklərini şəxsi təcrübələri ilə əlaqələndirərək esse yazır, müzakirələrdə iştirak edir və ya təqdimatlar hazırlayırlar. Məsələn, F.Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” romanındakı vicdan və məsuliyyət ideyalarını müzakirə edərkən şagirdlər öz həyatlarında rast gəldikləri oxşar situasiyalarla paralel aparırlar. Bu isə

onların yalnız bədii mətni anlama bacarıqlarını deyil, həm də şəxsi dəyərlərini və dünyagörüşlərini inkişaf etdirir.

Nəticə

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ədəbiyyat dərslərində tolerantlıq və mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı müasir təhsil sistemində vacib istiqamətlərdən biridir. İnteraktiv və integrativ tədris modelləri şagirdlərə yalnız bədii mətni anlamağı deyil, həm də fərqli mədəniyyətlərə hörmət etməyi öyrədir. Bu yanaşma qlobal dünyada uğurla fəaliyyət göstərə biləcək, empatiya qura bilən, dözümlülük və mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarına malik gənc nəslin formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ashcroft B., (2002), *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures* (2nd ed.) / B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin; London and New York: Routledge, 284
2. Bhabha H.K., (1994), *The Location of Culture*. / H. Bhabha, London and New York: Routledge, 286
3. Spivak G. C., (1988), *Can the Subaltern Speak?* In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.) // *Marxism and the Interpretation of Culture*, Basingstoke, University of Illinois Press, 271-313.

DEVELOPMENT OF TOLERANCE AND INTERCULTURAL SKILLS IN LITERATURE LESSONS: TEACHING MODELS

M.V. Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The development of tolerance and intercultural skills in literature lessons is one of the main goals of the modern educational process. This approach allows students to broaden their worldview by studying not only national literature, but also literary examples of different peoples. Texts from different cultures presented in literature lessons strengthen students' empathy skills and form respectful approaches to different religions, ethnicities and social groups.

Among the teaching models, project-based learning, interactive discussions, group work, comparative literature analysis and role-playing are of particular importance. These methods, in addition to ensuring the active participation of students, develop their ability to establish intercultural dialogue. Promoting tolerance in literature lessons creates the basis for both healthy social relations within the school and harmonious participation in civil society in the future. Thus, teaching models aimed at the development of tolerance and intercultural skills show that literature is not only a source of language and artistic knowledge, but also a school of intercultural communication and mutual respect.

Keywords: Tolerance, literature, intercultural, communication, dialogue.